

Holland Festival

Ga ze zien, de theatergrootheden van de toekomst

Het 76ste Holland Festival opent donderdagavond 1 juni in Theater Amsterdam – in aanwezigheid van Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Beatrix der Nederlanden – met de voorstelling *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead*, geregisseerd door Simon McBurney naar het boek van Nobelprijswinnaar Olga Tokarczuk.

De rest van de maand zijn er op twintig verschillende locaties in Amsterdam veertig producties te zien, van theater, dans, muziek en muziektheater tot multidisciplinaire vormen en cross-overs met beeldende kunst, fotografie en film. Met negentien voor het Holland Festival nieuwe makers, van wie er vijf nog niet eerder in Nederland hebben opgetreden.

Want ook deze editie mogen er weer tal van grote, gevestigde namen naar Amsterdam komen – Tan Dun, Laurie Anderson, Susanne Kennedy, Julian Rosefeldt, Ed Atkins, Romeo Castellucci en 'associate artist' Anohni. De kernwaarden van het Holland Festival zijn artistieke vernieuwing, innovatie en experiment. Het festival toont grensverleggende voorstellingen van makers van over de hele wereld en nieuwe ontwikkelingen binnen de podiumkunsten die nergens anders in Nederland te zien zijn.

Dit jaar debuteren onder anderen de Mexicaanse kunstenaar Lukas Avendaño (met het danswerk *Lenniskata*), de Amerikaanse schrijfster Adrienne Maree Brown (*To Feel A Thing: A Ritual For Emergence*, een muzikaal ritueel gebaseerd op haar boek *Emergent Strategy*) en de Poolse regisseur, videokunstenaar en raver Lukasz Twarkowski (*Respublika*, een rave met technomuziek, film, theater en beeldende kunst).

Mijn advies: laat u vooral verrassen door de theatergrootheden van de toekomst. Heel veel risico loopt u niet. Immers, Simon McBurney mag dan al enige jaren een favoriet van vele festivalgangers zijn, ook hij stond ooit voor het eerst op het Holland Festival. (Quizvraag: wanneer? Antwoord: in 2007 met *A Disappearing Number*.) Deze editie is hij er voor de zesde keer.

Jan Pieter Ekker
Chef kunst

FOTO RYAN PFLUGER/THE NEW YORK TIMES

Terug naar de Gerrit van der Veenstraat

Colofon

Coverbeeld: Julian Rosefeldt (*Euphoria*)

Coördinatie: Jan Pieter Ekker
Eindredactie: Olga Ketellapper,

Rita Schroën, Noor Tonkens

Beeldredactie: Eva de Vos

Vormgeving: John Koning,

Willem van der Vlugt

HOLLAND FESTIVAL

Als associate artist drukt zangeres, componist en kunstenaar Anohni een flinke stempel op het programma van het Holland Festival 2023. Onder andere met een 'ritueel' in de straat in Zuid waar ze als kind woonde.

Peter van Brummelen

In Amsterdam kreeg haar leven kleur, zegt ze zelf. Slechts een jaar woonde de in Engeland geboren Anohni in de Gerrit van der Veenstraat, maar het was een heel belangrijke tijd. Daarvoor, in Chichester, West Sussex, had haar leven zich in zwart-wit afgespeeld. Amsterdam was in 1977-1978 een waar paradijs voor de 7-jarige: een plek vol idealisme, een plek ook met ongekende mogelijkheden.

Nog helemaal niet zo lang geleden kwam Anohni er achter dat in de Gerrit van der Veenstraat in de Tweede Wereldoorlog verschrikkelijk dingen zijn gebeurd. In wat toen nog de Euterpestraat heette, was niet alleen het hoofdkwartier van de geveerde Sicherheitsdienst gevestigd, maar ook de Zentralstelle für jüdische Auswanderung, waar de deportatie van Nederlandse Joden werd georganiseerd.

Het paradijs van haar jeugd was in de jaren '40-'45 een ware hel geweest. Anohni was zwaar aangedaan toen ze erachter kwam. Tijdens het Holland Festival zal in de Gerrit van der Veenstraat (vernoemd naar een vooraanstaand verzetsstrijder) op voorstel van Anohni het Radio Filharmonisch Orkest met componist William Basinski het werk *The Disintegration Loops* uitvoeren. Een concert? Anohni spreekt liever van een ritueel.

Anohni is nadrukkelijk aanwezig in het programma van het Holland Festival 2023. Niet als zangeres (ze heeft het optreden opgegeven), wel als beeldende kunstenaar en tentoonstellingsmaker. En ze nodigde kunstenaars en artiesten uit haar eigen wereld uit een bijdrage te leveren aan het festival. Die bijdragen concentreren zich vooral rond de thema's queer, feminisme en ecologie.

De popmuziek kent Anohni als de leidster van Antony and the Johnsons, van het in 2005 verschenen album *I Am a Bird Now*, dat in datzelfde jaar werd onderscheiden met de Mercury Prize. Over die onderscheiding was indertijd gedoe, want de prijs is bedoeld voor Britse en Ierse artiesten en Anohni (toen nog Antony Hegarty geheten) woonde al heel lang in de Verenigde Staten. Ze verdiende hem, vond iedereen al snel.

Boy George

In 1981 verhuisde Anohni met haar ouders naar Amerika. Als tiener in Washington was ze bezeten van popmuziek, vooral van groepen en artiesten uit haar geboorteland. Favorieten waren Kate Bush, Alison Moyet, OMD en vooral Culture Club. Boy George, de flamboyante en androgyne zanger van die laatste groep, was een belangrijk rolmodel voor de jonge Anohni.

In 1990 trok Anohni naar New York om experimenteel theater te studeren. Ze vond op Manhattan al snel haar weg, niet alleen in de wereld van het alternatieve theater, maar ook in die van de muziek. Johanna Constantine, met wie ze in haar eerste jaren in New York een performancegroep oprichtte, komt nu ook naar het Holland Festival. Ook de bovengenoemde componist William Basinski is

een oude bekende uit die beginjaren in New York.

Het in 2000 verschenen debuutalbum van Antony and the Johnsons vond alleen in kleine kring weerklank. In de doorbraak naar een groter publiek speelde Lou Reed een rol. De rockveteraan vroeg Anohni als gastzangeres op zijn album *The Raven* en was later zelf te gast op *I Am a Bird Now*. Te gast op dat album waren onder anderen ook Rufus Wainwright en – het moet geweldig zijn geweest voor Anohni – Boy George.

Hoge en ijle stem

Na zes albums van Antony and the Johnsons verschenen er nog twee onder de naam Anohni. Bepalend op al die platen is haar bijzondere zangstem, die hoog en ijl klinkt, soms bijna bezwerend. De bijbehorende muziek is ernstig, veelal ingetogen en wordt wel aangeduid als kamerpop. Maar Anohni zong ook bij Hercules and Love Affair, een groep die juist uitbundige discomuziek maakte.

Zangeres Angélique Kidjo, de associatie artist van 2022, was vorig jaar stralend aanwezig op de Holland Festival-podia. Anohni treedt als gezegd niet meer op. In een interview op de website van het festival legt ze uit waarom niet: 'Misschien dat in vroeger tijden gemeenschappen mensen beschermden die ze vroegen namens hen te spreken of dromen. Nu heeft het meer weg van het Romeinse Colosseum. Ik moet mezelf beschermen. Samenlevingen kunnen een extractieve relatie hebben met podiumkunstenaars in het bijzonder; we gebruiken ze als helden en als zondebokken. Geen van beide rollen is voor mij bevredigend of is werkelijk in mijn belang.'

The Disintegration Loops, 18 juni om 16 uur in de Gerrit van der Veenstraat (gratis)

Het paradijs van haar jeugd was in de jaren '40-'45 een ware hel geweest

Future Feminism

Future Feminism is niet alleen de titel van een song van Antony and the Johnsons (te vinden op livealbum *Cut The World* uit 2012), het is ook de naam van een in de vriendenkring van Anohni ontstaan project van vooral performers, allen vrouwelijk. Op een lijst van dertien basisprincipes luidt het laatste: 'The future is female'.

Op voorstel van Anohni verlenen diverse leden van Future Feminism hun medewerking aan het Holland Festival 2023. Bianca en Sierra Casady, die samen het experimentele popduo CocoRosie vormen, horen daarbij. In What's Your Heaven in het Muziekgebouw brengen ze oud en nieuw werk,

waarin elektronische en traditionele instrumenten samenkomen. Andere grondleggers van Future Feminism zijn Kembra Pfahler en Johanna Constantine, twee performancekunstenaars die in het Muziekgebouw een gezamenlijke avond hebben. Pfahler treedt er op met de band The Voluptuous Horror of Karen Black, Constantine presenteert er haar werk *Tenebris Suspiria Naturae* ('De donkere zucht van de natuur'). In Huis Willet-Holt huysen op de Herengracht combineert Anohni foto's, gezeefdrukte stoffen, objecten en schilderijen van eigen hand met werk van de Japanse fotograaf Erika Yasuda.

Tips van de kunstredactie

Peter van Brummelen
(Popmuziek)
LAURIE ANDERSON:
LET X BEX

Achteraf nauwelijks voorstelbaar, maar in 1981 stond de Amerikaanse performancekunstenaar Laurie Anderson zeven weken in de Nederlandse Top 40. Met het minimalistische nummer *Oh Superman* bereikte ze de negende plaats. Nu brengt Anderson, die ook beeldende kunstenaar is én de weduwe

van Lou Reed, een muzikaal programma met oud en nieuw werk, waarin ze wordt begeleid door de jazzgroep Sexmob.
8 juni in Carré

Jan Pieter Ekker
(Chef kunst)
BRIDESHEAD REVISITED

Brideshead Revisited is na *Gavril Princip* (2014), *Privacy* (2016), *Gesualdo* (2018) en *Casting alweer* de vijfde voorstelling van De Warme Winkel op het prestigieuze Holland Festival. De regie is van Florian Myjer, het jongste kernlid van DWV, die eerder al de literatuurklassieker *Lady Chatterley's Lover* onder

handen nam. Nu reanimeert hij, met Theo d'Or-winnaar Abke Haring, het epische, stiekem-autobiografische liefdesverhaal waar Evelyn Waugh zo naar smachtte. Zelf zeggen ze het zo: 'Geïnspireerd door Waugh's zelf-onderzoek misbruikt De Warme Winkel *Brideshead Revisited* als vehikel voor een autopsie van de liefde en een ontvoering van onze (seksuele) identiteit.'
5 juni t/m 1 juli in theaterbroedplaats De Stoot

Lorianne van Gelder
(Theater)
ANGELA (A STRANGE LOOP)

Voor *Angela* nemen regisseur Susanne Kennedy (die ooit een van de veelbelovendste regisseurs van Nederland was, maar ons al een tijdje heeft ingeruild voor Europese horzonten) en multimedialkunstenaar Markus Selg het leven van een vrouw als uitgangspunt om het cyclische van het leven zelf te laten zien: de alledaagse dingen als ziekte en

herstel, waken en slapen, geboren worden en baren, ouder worden en sterven komen voorbij. Is het niet een eindeloze loop? Wat maakt Angela Angela?
7 t/m 9 juni in ITA

Marjolijn de Cocq
(Boeken)
WUTHERING HEIGHTS

De ooit verguisde roman van de ooit verguisde Britse schrijfster Emily Brontë (1818-1848) is nu een bekoorde Britse theaterhit, die na Londen en New York twee weken te zien is tijdens het Holland Festival. De epische

wraaktragedie over de jonge Heathcliff die wordt geschied van zijn zielsverwant Catherine wordt door regisseur Emma Rice in coproductie van haar theatergezelschap Wise Children met National Theatre gebracht in een theatrale ervaring, met livemuziek, poppenspel en dans.
8 t/m 18 juni in DeLaMar

Wat is moord, wat is wraak, wat is recht?

Met *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead* brengt theatergezelschap Complicité de ecothriller van Nobelprijswinnares Olga Tokarczuk naar het Holland Festival. Met een weergaloze rol van Kathryn Hunter.

Marjolijn de Cocq

FOTOMARK BRENNER

triek, wauwelend vrouwtje is natuurlijk niet au sérieux te nemen. De Poolse Nobelprijswinnaar Olga Tokarczuk vertelt Janina's verhaal in de ik-vorm in haar roman *Jaag je ploeg over de botten van de doden* – de titel een citaat van Blake.

Verbonden met verlies

En het is Kathryn Hunter, de in New York geboren Britse actrice en theatermaker van Griekse afkomst die ook vaak furor maakt in klassieke mannenrollen, die Janina weergaloos ten tonele voert in de bewerking *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead* van Simon McBurneys theatergezelschap Complicité. De internationaal gelauwerde McBurney (65) staat bekend om zijn onorthodoxe werkwijze, en hij en Hunter (65) gaan vele jaren terug.

Door de dood van haar man Marcello Magni, een van de medeoprichters van Complicité, trok Hunter zich vorig jaar juli in de repetitiefase terug uit de productie, maar keerde een paar maanden later op eigen verzoek terug. "Het verlies dat Janina voelt om haar hondjes is zo universeel, daar kan ik me mee verbonden voelen zoals iedereen in het publiek zich met verlies verbonden kan voelen. Voor haar is het of ze haar dochters heeft verloren. Sinds ik mijn man verloor, is het of ik hem bij me voel als ik vogels hoor zingen."

McBurney is een veeleisende maker, weet Hunter. "Simon doet niet aan compromissen en het gaat bij hem echt om het ensemble. Dat woord wordt vaak gratis gebruikt, maar bij hem vormt alles een geheel: dramaturgie, decor, geluid, video. En bij hem is het nooit goed genoeg, hij zoekt altijd verder en blijft het script veranderen naarmate het verhaal hem steeds meer onder de huid gaat zitten. Het gebruik van de ruimte is ook heel belangrijk. Iets wat in het repetitielokaal werkt, blijkt anders op het podium en elk podium verschilt. We blijven nieuwe dingen ontdekken, het stuk heeft zo veel lagen."

Onzichtbaarheid als superkracht

Hunter volgde een meer formele dramaopleiding aan de Royal Academy of Dramatic Art (RADA). Toen ze veertien jaar geleden bij Complicité kwam, was McBurney voor haar een openbaring. Die vorm van fysiek en dynamisch gedreven theater, de benadering van een verhaal vertellen door het collectief. Hunter: "Het is een cadeau voor het leven."

Kathryn Hunter
FOTO MIKE MARSLAND/WIREIMAGE

En ja, alles vloeit samen in deze voorstelling; de kleine details in beeld en gebaar waarmee mensen vossen worden of eksters of reëen, de choreografie van groepsverplaatsingen, de stand van de sterren in het gewelf, de lichtflitsen van de schoten uit de jachtgeweren, de boodschap over klimaatverandering en de manier waarop wij dieren misbruiken. Wat is moord, wat is wraak, wat is recht? Zijn mensen dieren of zijn dieren gelijk aan mensen?

Maar het is toch echt Hunter die in dit totaaltheater de absolute kern vormt; als de onzichtbare want oudere vrouw die ooit bruggen bouwde en onderwijzer was en zich nu als detective opwerpt. Mede vanwege die hoofdpersoon op leeftijd koos McBurney voor het boek van Tokarczuk. "Ik kende Olga's werk niet, maar las het nadat haar in 2019 de Nobelprijs voor literatuur was toegekend. Het is niet de meest logische keuze voor een theaterbewerking, maar ik wilde deze stem een podium geven, ik wilde zien hoe het publiek zou reageren als het direct wordt aangesproken door een vrouw van een zekere leeftijd."

Hij herinnert zich zelf nog goed hoe gefrustreerd en boos zijn eigen moeder was toen ze in de zestig was en zich steeds minder gezien voelde. "Maar wat dit stuk zo interessant maakt, is dat Janina haar onzichtbaarheid juist als een soort superkracht gebruikt tegen de mensen die haar onzichtbaar maken."

Eén met de natuur

Janina praat tegen zichzelf, tegen anderen, met anderen, de tekst uit het boek als solide basis. Maar vaak grijpt ze de microfoon die vooraan op het podium staat en die ze zich ook niet licht laat afpakken. Een metafoor, zegt McBurney: wie de microfoon heeft, eist zijn stem op. "De microfoon staat voor spoken word, voor stand-upcomedy, voor het getuigenbankje, voor een redevoering. Een microfoon

'Ze vecht tegen de macht van het patriarchaat in elke laag van de samenleving'

heeft politieke connotaties, en verwijst naar muziek, naar een rockband. En: met die microfoon als technisch middel creëert Janina een intieme band met het publiek, kruipt in het hoofd van de toeschouwers."

Waar Janina zich haast sjamanistisch één voelt met de natuur en de heilige wetten daarvan, zijn het de mannen die alles verwoesten. McBurney licht toe hoe Tokarczuk deze aanklacht hiërarchisch opbouwt: de eerste dode die valt, is een ongelletterde werkmans die zijn hond mishandelt en stroopt en jaagt, de tweede is een potentat, zij het een kleine, plaatselijke. Maar met nummer drie, de vossenfokker, komt de nouveau riche aan de beurt, dan gaat het om economische macht. Nummer vier, de voorzitter: politieke macht. Nummer vijf, de pastoor: religieuze macht. "De macht van het patriarchaat in elke laag van de samenleving is waar Janina tegen vecht en wat moet worden bevochten."

Maar in die strijd, dat moet benadrukt worden, geeft Tokarczuk veel ruimte aan Janina's eigenzinnige humor, en McBurney benut meer nog dan in het boek bijrollen en een stoned scène voor komisch spel. Die lichtere toets is des te belangrijker voor de boodschap, vindt McBurney. "Sommige mensen zeggen dat tragedie dieper is dan komedie, maar voor mij is het andersom. Tragedie is een mythe en komedie een manier om de waarheid te onthullen. Juist hieruit blijkt hoe geestig en slim Janina is – en hoe ongelooflijk grappig Kathryn als haar vertolker."

Voorstelling met een triggerwarning

FOTO SLUCADELPIA

De Italiaanse regisseur en *bad boy* van het theater Romeo Castellucci brengt komend Holland Festival zijn controversiële voorstelling *Bros*.

Lorianne van Gelder

In elke stad moeten er opnieuw mannen worden gerecruiteerd. Ook in Amsterdam. De oproep voor de rol van figurant in *Bros* is helder: mannen met een lengte tussen 175 cm en 185 cm, een minimumleeftijd van 18 jaar, kort haar en een geschoren baard komen in aanmerking. Verder staat er in de wervingstekst: "Indien mogelijk dragen sommige figuranten een snor. De kandidaten begrijpen en beheersen Engels en Nederlands, ook al vertolken zij geen sprekende rollen. Ervaring is niet vereist. Ook niet-professionele performers kunnen zich aanmelden."

Een aardige vergoeding en twee vrijkaartjes worden geboden.

Regisseur Romeo Castellucci.

Ook een unicum: bij het zien van de voorstelling in het Thalia-theater in Hamburg, waar de pers vooral al een kijkje mocht nemen, staat een *trigger warning*. Voor het eerst in de geschiedenis, weet een vaste bezoeker op te merken. Er komt namelijk nogal wat geweld in het stuk voor. Wat die vrijwilligers uiteindelijk

uitbeelden, zien we op het podium. Een man die tot bloedens toe in elkaar wordt geslagen – of in elk geval, zo lijkt het. Bloed overgoten gezichten, marcherende mannen in politiepak. *Bros* is een spektakel van unimimleefstijl van 18 jaar, kort haar en een geschoren baard komen in aanmerking. Verder staat er in de goede vorm. Tegelijkertijd wordt de bijna geheel woordeloze voorstelling omlijst door wierook, orgelmuziek en iconen: zijn we hier niet eigenlijk naar een vorm van een katholieke mis aan het kijken?

Geen schreeuwer

Na afloop, tijdens een nagesprek, komt de grote Romeo Castellucci (62) – zijn hele carrière beschreven als een provocateur of 'enfant terrible' van het theater – met zijn gezelschap Societas Raffaello Sanzio aan het woord. Het is een wat onbeholpen gesprek: hij spreekt Italiaans, de interviewer Duits, en ertussen zit een tolk die zo goed en zo kwaad als het gaat probeert de ingewikkelde bespiegelingen te vertalen.

Castellucci is geen schreeuwer, maar een ingetogen, gevoelige Italiaan die, zo zegt hij onmiddellijk, alles behalve een provocateur wil zijn.

Wie juist de politie-uniformen op het podium zag, de wapenstokken, de geïsoleerde man die in elkaar werd gebeukt, heeft al gauw de associatie met Amerikaans politiegeweld met doodelijke afloop. Maar met George Floyd heeft *Bros* niets te maken, zegt Castellucci. "Ik heb het bedacht vóór de dood van George Floyd. En toen dat gebeurde, overwoog ik zelfs met de ontwikkeling van de voorstelling

te stoppen, want ik wilde geen commentaar geven op de actualiteit." Toch zette hij door, want zijn verbeelding van geweld, volgzzaamheid en groepsdruk moet vooral worden gezien als een kritiek op de mens in het algemeen.

Niet precies opvolgen

De 23 figuranten, bijgestaan door nog eens 7 professionele acteurs, komen slechts een middag van tevoren langs om te horen wat er ongeveer gaat gebeuren. Er wordt niet gerepeteerd. Pas op het podium krijgen ze in een oortje opdrachten die ze – contractueel vastgelegd – móeten opvolgen. Daarin kun je de SS lezen, of andere fascistische groepen, je kunt er een uit de hand gelopen ontgroening in ontwaren, of de Russische huurlingen die vechten in Oekraïne. Castellucci zelf vindt dat het over 'alle mensen gaat'. Hebben wij niet allemaal een complexe relatie met de wet, geweld dat de wet moet handhaven, en onze eigen woede?

Wel refereert hij aan een eigen ervaring met geweld. "Ik was in Parijs toen de Gele Hoesjes er demonstreerden en ik werd in het rumoer ook door een politieagent aangepakt. Dat heeft veel indruk op me gemaakt. Ik ben bang van de politie." Hij zegt een fascinatie te hebben voor geweld, "maar in deze vorm vooral als een ritueel". "Het geweld is bewust heel lang uitgesponnen, om esthetisch te worden." De vorm is hoe dan ook belangrijk. Niet voor niets is de optocht van politiemannen omlijst met katholieke tekens: de orgelmuziek, een profeet aan het begin van de voorstelling, wierooklucht. "Het is een duivelse liturgie," zegt hij met een glimlach.

Overigens, voor wie heeft overwogen zich op te geven als figurant: het is niet erg als de orders niet helemaal worden uitgevoerd. In een interview met *De Standaard* zei Castellucci dat het zelfs beter is als ze het niet precies uitvoeren. "Ik hoop altijd dat er een scheur zit tussen de bevelen en de uitvoering. Maar dat gebeurt gek genoeg zelden." Daar heeft hij wel een verklaring voor. "Wij mensen zijn nu eenmaal gedrild om te gehoorzamen."

Tan Dun heeft een onuitputtelijke trukendoos vol slimme ingrediënten

Tibetaanse cymbalen, sleebellen en water, maar ook een Chinese luit: allemaal zijn ze te horen in *Requiem for Nature*, geschreven en gedirigeerd door China's beroemdste componist Tan Dun.

Frederike Berntsen

Tan Dun (1957) is Unesco Goodwill Ambassador, de natuur gaat hem aan het hart. In *Requiem for Nature*, het zesdelige werk dat hij componeerde in opdracht van het Concertgebouworkest, bejubelt hij de aarde en treurt hij over de schade die de mens aanricht. Nieuwe noten bracht hij samen met een aantal delen van zijn eerdere *Buddha Passion*. Hij schreef zelf de zangteksten en gebruikte boeddhistisch materiaal en oude verhalen, onder meer gezongen in het Mongools, Tibetaans en Kantonees. De *mise en espace* is in handen van Pierre Audi, de creatief partner van het Concertgebouworkest. Duns muziek is vaker te horen geweest in Nederland, op de Cello Biënnale Amsterdam, bij De Nationale Opera – ook in samenwerking met Audi – en bij het Concertgebouworkest. Hij schreef een contrabasconcert voor de aanvoerder van de basgroep, Dominic Seldis: *Wolf Totem*. Het orkest speelde de documentairesymfonie *Nu Shu: The Secret Songs of Women*. *Three Muses in Video Game* voor solotrombonist Jörgen van Rijen hielden orkest en solist in 2021 ten doop.

Menselijke stem

De menselijke stem vormt voor Dun een permanente inspiratiebron. Zijn eigen instrument, de erhu, een Chinese viool, komt in de buurt van het sopraangeluid. In *Requiem for Nature*, dat zijn wereldpremière beleefde als slotakkoord van het Holland Festival in de Gashouder, komt niet alleen een orkest aan bod, maar ook een koor, een westerse sopraan, een Tibetaanse sopraan en een khoimeibas (keelzanger).

De wieg van Dun stond in de provincie Hunan. Tijdens de Culturele Revolutie werkte hij op een rijstplantage. Een opname van de *Vijfde symfonie* van Beethoven door het Philadelphia Orchestra vormde voor Dun het begin van een grote liefde: het westerse symfonieorkest. Na het conservatorium in Peking kwam New York, sindsdien heeft zijn carrière een hoge vlucht genomen. Dun verwierf eeuwige roem met de filmmuziek bij *Crouching Tiger, Hidden Dragon*. Hij kreeg daar een Oscar voor, een van de vele prijzen die hij mocht ontvangen.

Een solo componeert Dun rustig voor water, of voor papier. Waterdruppels neemt hij uiterst serieus,

De Chinese componist Tan Dun werd wereldberoemd met zijn filmmuziek van *Crouching Tiger, Hidden Dragon*.

FOTO ROBERTO SERRA / REDFERNS VIA GETTY IMAGES

je kunt er als luisteraar door betoverd worden wanneer Dun er zelf mee speelt, boven een kom op het podium. Muziek is eenvoudig, volgens de componist; ze komt, als het goed is, uit het hart.

Reflectie

Dun omschrijft zijn werk als een reflectie op de menselijke spiritualiteit, die ten onder gaat in het bombardement van technologische ontwikkelingen en grootstedelijke cultuur. Hij is geboren in het rurale China van halverwege de vorige eeuw, waar de sjamaan het contact met het hierna-maals in stand hield.

De componist is filosofisch ingesteld, hij had zich graag meer in de wijsbegeerte verdiept. Maar de muziek won. Van kinds af aan maakte hij muziek, samen met de boeren in de streek waar hij woonde. Hij verzamelde hun liederen.

Dun komt naar eigen zeggen uit een vreemd dorp, waar je een professioneel rouwteam kon inhuren bij begrafenissen, een huilend koor om de treurige toon te zetten. Na de dood kwam de beloning voor het lijden op aarde. De dood was het witte geluk en muzikale rituelen brachten de geest naar de plek van het nieuwe leven.

Oost en West gaan samen in Duns multimediale muziek, de twee werelden zitten in hem. Hij voelt zich een vrij mens, dat zich in beide thuisvoelt. Tan Dun heeft een veelzijdige persoonlijkheid, niet alleen in zijn oost-westgevoel, maar ook in de manier waarop hij de nuchtere, dagelijkse realiteit verenigt met de wonderde wereld van het occulte. Een gespleten persoonlijkheid heeft hij niet: alle facetten gaan harmonieus samen.

Zijn werk klinkt in alle zalen, wereldwijd. Hij kan schmieren in zijn noten, een zoet lijntje hier, een gelijke melodie daar – je weet nooit goed of hij je foft of niet. Zijn muziek begeeft zich vaak op de rand van kitsch. Hij heeft een onuitputtelijke trukendoos vol slimme ingrediënten. Op zijn palet zitten sfeervolle klanken, maar hij schrikt niet terug voor fors effectbejag.

Deze kwalificaties deren Tan Dun overigens niet. Zijn muziek komt recht uit het hart, dat is voor hem het allerbelangrijkste.

“Ik ben maar in de slaapkamer gaan zitten, hier is de wifi het best. Dat heb ik gisteren ontdekt, toen ik ook een lang zoomgesprek had,” zegt de Duitse kunstenaar en filmmaker Julian Rosefeldt, nadat de verbinding tussen Rio de Janeiro en Amsterdam voor de derde keer is verbroken.

Hij is in Rio om te 'detoxen van het kapitalisme', vervolgt Rosefeldt, nadat hij zijn camera even op de strakblauwe lucht heeft gericht. “Nee hoor, dat is een slechte grap. Ik was extreem moe na het maken van *Euphoria*. Dit project heeft ontzettend veel van me gevergd, dus ik had een pauze nodig. Niet zomaar een kleine vakantie, maar een echte break. Ik geef les aan de kunstacademie in München en daar is nu een onderbreking van twee maanden, dus het kon. En mijn vrouw is Braziliaans, dus we proberen hier om de paar jaar sowieso een tijd te zijn met de kinderen.”

Zijn 'technische mogelijkheden' zijn beperkt, want op de vijfde dag van hun verblijf in Rio is hij op straat van zijn iPhone beroofd, had hij een dag eerder al per mail laten weten. Met een schamper lachje: “*Collateral damage* of de uiterste consequentie van het kapitalistische systeem; het kan allebei. Maar Rio is nu eenmaal een extreem gewelddadige stad. Fysiek geweld is hier aan de orde van de dag, dus het is eigenlijk een wonder dat ik nu pas ben beroofd. *Igot baptised*. Zo noemen ze het hier als je voor het eerst op straat wordt aangevallen en beroofd. Nadat ik mijn iPhone kwijt was, kon ik een paar dagen alleen maar denken dat ik een nieuwe mobiele telefoon nodig had. Maar ik heb nog niet toegegeven aan de verleiding.”

Veelgeprezen acteurs

In 2017 was Rosefeldts *Manifesto*, een installatie van dertien schermen met evenzoveel rollen voor de Australische actrice Cate Blanchett, een van de grote trekpleisters van het Holland Festival. Vorig jaar stond zijn filminstallatie *Euphoria* gepland als jubileumvoorstelling van de 75ste editie, maar vanwege de Russische dreiging moesten de opnames in Kyiv in aanloop naar het festival worden afgebroken.

Deze editie staat *Euphoria* alsnog geprogrammeerd in de Centrale Markthal. In een 90 minuten durende *loop* biedt Rosefeldt voor- en tegenstanders van het kapitalisme een podium; zowel de euforische als de destructieve kant van het consumptisme wordt invoelbaar gemaakt door veelgeprezen acteurs, zoals Giancarlo Esposito, Virginia Newcomb en Cate Blanchett. Zij bedienen zich van teksten over economie en kapitalisme van economen, filosofen, schrijvers en wetenschappers – van Plato, Karl Marx en Ayn Rand tot Noam Chomsky, Jean-Paul Sartre en Bertolt Brecht.

Waar het precies mee begon, is volgens Rosefeldt moeilijk te zeggen, 'omdat er zo veel wegen zijn die uiteindelijk tot een project leiden'. “Sinds een jaar of vijftien werk ik met bestaande teksten uit onder meer literatuur, politiek en popcultuur, die ik vervolgens samenbreng in een nieuwe context. Nog voordat ik over *Manifesto* begon na te denken, ben ik al teksten over het kapitalisme gaan verzamelen. In de loop der jaren is het een gigantische, zeer uiteenlopende verzameling geworden; in *Euphoria* zit een tweeduizend jaar oud fragment van Plato én een songtekst van Snoop Dogg.” Neuriënd: “*With my mind on my money and my money on my mind.*”

Gebed zonder end

Zijn manier van werken is vergelijkbaar met wat hij in de jaren negentig deed met *found footage*, zegt hij. “Maar misschien is het ook mijn angst om mijn eigen dialogen te schrijven, en heb ik die methodologische redenen alleen maar als excuus verzonnen. Ik probeer het wel steeds meer, zelf dialogen schrijven. In *Euphoria* zitten tal van zinnen en zinnenetjes die ik zelf heb geschreven, als ik op een bepaald punt géén geschikte quote kon vinden.”

Zijn nieuwsgierigheid was – zoals altijd – het belangrijkste vertrekpunt. “Of mijn onwetendheid over bepaalde

‘Ik heb nooit begrepen hoe de economie werkt en daar schaamde ik me altijd een beetje voor’

HOLLAND FESTIVAL

In *Euphoria* krijgen voor- en tegenstanders van het kapitalisme een podium. FOTO JULIAN ROSEFELDT

Plato en Snoop Dogg over het kapitalisme

In zijn filminstallatie *Euphoria* focust de Duitse kunstenaar en filmmaker Julian Rosefeldt op het ongebreidelde consumptisme in onze samenleving.

Jan Pictet Ekker

aspecten van het leven, in dit geval de economie. Ik heb nooit begrepen hoe de economie werkt en daar schaamde ik me altijd een beetje voor. Door er een project van te maken, kon ik me verdiepen in de vraag waarom het kapitalisme nog steeds het alomtegenwoordige systeem is. Wat natuurlijk ook weer problematisch is, want door het van buitenaf te bekijken doe je alsof je er zelf geen deel van uitmaakt.”

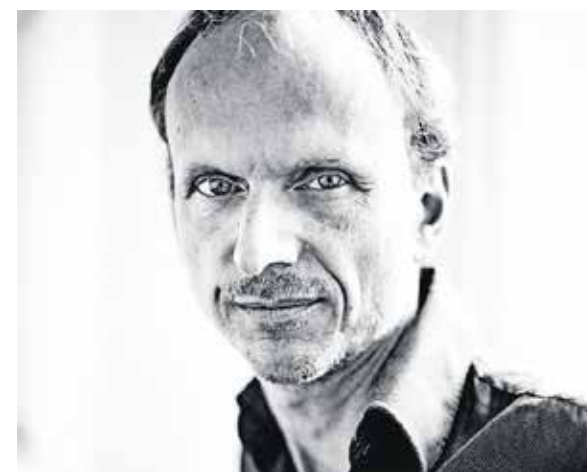
De vraag waar Rosefeldt misschien wel het meest mee worstelde, is waarom het kapitalisme zo verleidelijk en onweerstaanbaar is. “Hoe werkt het? Wat maakt dat ook een hopelijk kritisch denkend mens zoals ik zo betoverd is door de kapitalistische ideologie?” Met een zucht: “Het was een gebed zonder end. Elke dag verschijnen er nieuwe boeken en interessante artikelen waarvan ik denk: als ik dat eerder had gelezen, had ik het zeker in mijn film verwerkt.”

Ode aan Jim Jarmusch

Euphoria kan volgens Rosefeldt tevens worden gezien als een hommage aan filmmaken. Als voorbeeld noemt hij de openingsscène, waarin Giancarlo Esposito als taxichauffeur door nachtelijk New York rijdt, zoals hij eerder deed in Jim Jarmusch' *Night on Earth* (1991). “Dat was de eerste scène die ik schreef. Ik houd van citaten en verwijzingen. Niet om het publiek te slim af te zijn, maar ik vind het gewoon leuk om ermee te spelen. Misschien nam de door Giancarlo gespeelde Yo Yo het stuur over van de door Armin Mueller-Stahl gespeelde Oost-Duitse taxichauffeur Helmut, die niet overweg kan met de automatische versnellingsbak, en is hij tot op de dag van vandaag blijven rondrijden in New York.”

De scènes in New York zijn overigens voor het grootste

deel opgenomen in Kyiv en Sofia. “Dat we moesten uitwijken was heel dubbel. Terwijl we bezig waren met een project over de neoliberale kapitalistische ideologie werden we constant geconfronteerd door haar eigen logica. Zo kozen we er bijvoorbeeld voor om in Kyiv en Sofia te filmen, omdat het goedkoper is om daar 'New York' te filmen. Want *Euphoria* mag dan met afstand het duurste project zijn dat ik heb gedaan, het is niets vergeleken met het budget van een commerciële Hollywoodfilm. Dus zaten we in Kyiv, terwijl daar een oorlog op uitbreken stond – en uiteraard is die oorlog ook weer een aspect van de neoliberale kapitalistische machinerie.” Met een zucht: “Maar een kunstenaar is nu eenmaal een vuile klootzak; alles moet wijken voor het kunstwerk.”

Julian Rosefeldt. FOTO VERONIKA BURES

Bijzondere rol voor Cate Blanchett

In *Euphoria* is een zeer opmerkelijke rol weggelegd voor Cate Blanchett: de Australische steractrice, die eerder dertien rollen speelde in Rosefeldts film annex installatie *Manifesto*, verzorgt de stem van een tigger die rondwaalt door een enorm winkelcentrum. “Nadat we aan elkaar waren voorgesteld door een wederzijdse vriend wilden we graag samen iets maken; dat is *Manifesto* geworden. Sindsdien zijn we vrienden en houden we contact. Voor de innerlijke monoloog van de tigger had ik alleen haar stem nodig, omdat zij het vermogen heeft om met haar menselijke stem een geloofwaardig en overtuigend dierlijk personage te creëren. Ik wilde een overonderende monoloog in de epiloog van *Euphoria* en ik wist dat zij dat kan. Zo simpel is het. Voor de uitbreng van de bioscoopversie kan het misschien een pre zijn dat Cate een stem verzorgt, maar dat was nooit mijn motivatie. Ze is een briljante acteur en een vriend.”

FOTO MARTA SYRKO

‘Bij Forsythe moet je meer risico nemen’

Op dit Holland Festival zijn drie werken van William Forsythe te zien. Floor Eimers, die in twee ervan danst, vertelt waarom zijn werk zo uitdagend is voor een klassiek getrainde danser.

Fritz de Jong

Een springerig ritme schalt uit de luidsprekers. Op spitzes swingt Floor Eimers van Het Nationale Ballet mee. Op elke laatste tel van de stuiterbalmuziek houdt ze even een pose vast: een heup en een knie die nonchalant opzij worden geduwd, of twee armen die hoog boven het hoofd kort bevriest in een voguehouding.

Bij het instuderen van *Pas/Parts 2018* wordt Eimers geflankeerd door Koko Bamford en Elisabeth Tonev, die het stuk van choreograaf William Forsythe zullen dansen als tweede en derde cast. Eimers danste *Pas/Parts* al eerder, in 2019. Regelmatig lopen de danseressen naar een monitor, om samen met repetitor Guillaume Graffin te bekijken hoe Eimers het destijds ook al weer uitvoerde.

Na de repetitie vertelt Eimers hoe plezierig het is om het stuk samen met Bamford en Tonev in te studeren. “Het is voor het eerst dat zij in de stijl van Forsythe dansen. Dat is wennen. Als je de passen los uitvoert, denk je: oké, dat gaat

wel. Maar als de muziek erbij komt, voelt het drie keer zo snel als dat je het van nature zou willen doen.”

“Je moet steeds drie passen vooruit denken. Soms moet je een armbeweging vast inzetten, zodat je op tijd een positie kunt innemen. Het doorgeven aan anderen dwingt mij om precies te zijn. Bij Forsythe mag je een opvolging van passen best langzamer of sneller uitvoeren, maar je mag niks inslikken. Je moet de volledige beweging laten zien.”

‘Ik moet er mijn eigen ding van maken, maar wel zijn taal vertolken’

William Forsythe: radicale dansvernieuwer

De Amerikaanse danser en choreograaf William Forsythe (1949) maakte in de jaren tachtig furor als een radicale vernieuwer van de dans. Als artistiek leider van het Stuttgarter Ballet creëerde Forsythe werken waarin hij de basiselementen van het klassieke ballet uit elkaar haalde om ze op een geheel nieuwe manier te herschikken. Zijn vroege werk valt te zien als een voortzetting van de moderniseringslijn die werd ingezet door zijn grote voorbeeld George

Balanchine. Vanaf de jaren negentig zette Forsythe steeds vaker computers in om alle onderdelen van de theaterlijke ruimte – van muziek en decor tot de publieksruimte – te onderwerpen aan zijn orderings-experimenten, wat tot steeds meer abstractie leidde. Sinds het begin van deze eeuw keert Forsythe regelmatig terug naar de reconstructie van de klassieke balletkunst. Drie voorbeelden uit deze fase zijn op het Holland Festival te zien in het programma *Forsythe*.

Te zien op het Holland Festival

In *Blake Works I* (2016) liet Forsythe zich inspireren door de streng bewaakte tradities van het Ballet van de Parijse Opera. Voor diezelfde opera maakte hij in 1999 ook al *Pas/Parts*, waarin zijn techniek van opknippen, vervormen en hergroeperen tot uiting komt in een wervelende reeks solo's, duetten en groeps-werk. HNB danst de

herziene versie uit 2018. Dat het nog wervelender kan, bewijst *The Vertiginous Thrill of Exactitude*, waarin hij de precisie en snelheid van de klassieke techniek op de spits drijft. De pirouettes en combinaties die Forsythe op Schuberts *Negende Symfonie* zette, gaan zo snel dat de oorspronkelijke passen nauwelijks nog zichtbaar zijn.

Ook voor de tweede soliste is het weer wennen: “We hebben net *Het Zwanenmeer* achter de rug. Na dat hele klassieke werk is het even zoeken. Bij Forsythe zijn de armen groter en de posities extremer. Vaak zet hij je net naast je balans. Normaal als je op spitzes staat, sta je helemaal recht. Maar hij wil dat je dan in je heup gaat hangen, waardoor je bijna begint te vallen. Je moet iets meer risico nemen. Zelf ben ik lang en atletisch gebouwd, waardoor die stijl van Forsythe goed bij me past. Maar het is toch een afwijkende manier van bewegen: ik heb gigantisch veel spierpijn.”

Wedstrijdspanning

Vanwege de specifieke eisen die deze stijl aan dansers stelt, wil Forsythe dat gezelschappen een lange aanloop nemen voor het dansen van zijn werk. “Het is best wel uniek dat Het Nationale Ballet die tijd heeft gemaakt. Normaal zouden we in mei ook nog 's avonds een andere voorstelling doen. Dan kun je natuurlijk korter repeteren overdag en de concentratie is ook anders. Alles is nu een hele maand geblokt en we hebben gewoon de hele dag, van tien tot zes, vier weken lang.”

Extra speciaal wordt deze lange repetitieperiode door de komst van Forsythe zelf. “William is hier al jaren niet meer geweest en nu komt hij drie weken. Voor mij is het de eerste keer dat ik met hem persoonlijk ga werken. Het is ook wel spannend, want hij is nooit 100 procent zeker van zijn keuze. Het kan zomaar dat hij linksachter iemand ziet en zegt: ‘Kom jij maar hier, ik vind jou misschien wel beter voor dit stuk.’”

“En ja, als ik het idee heb dat mijn première op het spel kan staan, ben ik extra gemotiveerd. Ik hou wel van een beetje wedstrijdspanning. Ik hoop veel op te kunnen steken van zijn visie. Hij heeft zijn stukken zien dansen in San Francisco, Parijs, Milaan, overal. Ik moet er mijn eigen ding van maken, maar wel zijn taal vertolken. Ik denk dat hij precisie wil zien, maar ook plezier in het dansen.”

Het programma Forsythe van Het Nationale Ballet is te zien in Nationale Opera & Ballet van 10 tot en met 27 juni.